

Nr 138

Ampt Epe

HISTORISCHE VERENIGING

EMST - EPE - OENE - VAASSEN

1135 - 318

B - S - BB - G

Ampt Epe

Nr 138 – april 2002

REDACTIE: Th. te Riele-ter Laak, Dorpsstraat 12, 8171 BP Vaassen,
telefoon (0578) 56 06 54

Het blad verschijnt 4 keer per jaar en wordt gratis toegezonden aan de leden van de Historische Vereniging 'Ampt Epe'

'AMPT EPE' HISTORISCHE VERENIGING EMST - EPE - OENE - VAASSEN

De vereniging stelt zich onder meer tot doel:

- het opwekken en versterken van de belangstelling voor de geschiedenis van Emst - Epe - Oene - Vaassen

Lidmaatschap € 11,50 per jaar

Bestuur:

- Voorzitter: J.C. Kreffer
Le Chevalierlaan 3, 8162 PD Epe
Telefoon (0578) 68 83 05
- Secretaresse: Th. te Riele-ter Laak
Dorpsstraat 12 – 8171 BP Vaassen
Telefoon (0578) 56 06 54
- Penningmeester: M.L. Endendijk
Molenpad 1, 8162 ZH Epe
Telefoon (0578) 61 30 78
- Leden: W. van Putten
E. de Jonge
H. Bouwman

Giro: 119.40.15 ten name van penningmeester 'Ampt Epe'
I.S.S.N. nr 1383-2026

Waarom staat het gemeentehuis van Epe niet in Vaassen? ⁱ

Inleiding

In de meeste gemeenten staat het gemeentehuis in de plaats waar de gemeente naar genoemd is. Maar het gemeentehuis van Voorst staat in Twello, zodat het geen wet van Meden en Perzen is. Dit heeft een historische verklaring. In het verleden woonden de lokale gezagsdragers, de schouten van Voorst, in Twello. Toen zij in de negentiende eeuw werden opgevolgd door burgemeesters vestigden deze zich als vanzelfsprekend in dat dorp. Later werd daar het gemeentehuis gebouwd.

In de zestiende en een groot deel van de zeventiende eeuw woonden de schouten van Epe -uit het geslacht Ten Holthe- ook elders, namelijk in Vaassen. Toen de familie het ambt opgaf vestigden hun opvolgers zich in Epe. Waarom?

Dat had niet alleen te maken met lokale gebeurtenissen, maar ook met het verlies aan macht, prestige en inkomen van de toenmalige Veluwe schouten i.c. de familie Ten Holthe. De opkomst van de ambtsjonkers, maar ook de overname van het ambt van schout door stedelijke regenten, waren eveneens redenen voor de verplaatsing van het „bestuurlijk centrum”. Doorslaggevend was de rol van de gewestelijke overheid, de Staten van Veluwe, die de positie van de schouten stelselmatig ondergroef.

Om een goed beeld te krijgen is het van belang dat de algemeen Veluwe gebeurtenissen worden geschetst. Steeds wordt een link gelegd naar de specifiek lokale (Epese) ontwikkelingen, waarin de opkomst en ondergang van de Ten Holthes een grote rol speelt.

Ambtsvorming

Het begon allemaal op het moment dat hertog Arnold van Gelre, in 1420, vaste standplaatsen invoerde voor de dan nog regionaal opererende schouten. ⁱⁱ Arnold, die voortdurend in geldnood verkeerde, verpandde tevens het ambt van (vaste) schout. De nieuwkomers beschouwden het pandschap als een persoonlijk bezit zodat de oudste zoon zijn vader opvolgde als schout. Er ontstonden zodoende schoutendynastieën die onderling verwant waren.

Aanvankelijk was de taak van de functionaris gering; hij functioneerde als deurwaarder voor de richter van Veluwe c.q. Veluwezoom. In de tweede helft van de vijftiende eeuw nam het aantal taken flink toe. Zo werd de schout betrokken bij de inning van de schatting en daarmee een onmisbare factor voor de hertog. Ook diende hij geregeld inwoners te recruteren die de grachten van de naburige stad dienden schoon te maken. Zo moesten de inwoners van Epe geregeld naar Hattem om daar te helpen schonen. Als tegenprestatie mochten de dorpingen in tijd van nood achter de veilige muren schuilen.

Ten tijde van hertog Karel, 1492-1538, en diens opvolger was de macht van de schouten al behoorlijk. Dat leidde weer tot machtsmisbruik. De inwoners beklaagden zich dan ook bij de hertog. Deze riep weliswaar hier en daar een schout tot de orde, maar in feite veranderde de situatie niet of nauwelijks. Door het pandbezit waren de schouten „voor eeuwig en erfelijk” in bezit van het ambt en de landsheer had geen geld om de pandschappen terug te kopen. Zelfs de lokale adel moest accepteren dat zij er een stevige concurrent bij hadden gekregen als het ging om macht en gezag op lokaal niveau.

De Epese schoutendynastie Ten Holthe

Aanvankelijk waren de pandbrieven van Epe in handen van een familie Wolters. Aan het eind van de vijftiende eeuw werden de brieven verkocht aan een zekere Sander Hueckell (ook Van Heuckell(om)) een familielid van de schout van Doornspijk. Beiden kwamen zij circa 1515/20 vanwege het niet tijdig afdragen van allerlei gelden in aanvaring met de hertog. Om zijn schulden te betalen zag Sander zich gedwongen het pandschap te verkopen aan een zekere Jacob ten Holthe. Met hem deed de familie ten Holthe zijn intrede in de Epese geschiedenis.

Jacob woonde waarschijnlijk eerder in Arnhem, want enkele jaren na zijn ambtsaanvaarding had hij daar nog steeds een huis. Zijn voorgeslacht kwam echter vermoedelijk uit Beekbergen. Begin vijftiende eeuw werd daar al een gelijknamige schout genoemd. Diens dochter trouwde met een zogenaamde dienstmanⁱⁱⁱ uit Oene. Mogelijk had de familie bezittingen op de Oost-Veluwe en was zodoende wel geïnteresseerd in het baantje van schout van Epe.

Jacob werd in 1519 voor het eerst als schout genoemd ofschoon pas in 1525 de overdracht tussen Sander en Jacob officieel werd gemaakt. Er zijn aanwijzingen dat Jacobs zoon en opvolger Gerrit (I) gehuwd was met een dochter van Sander.

De familie Ten Holthe vestigde zich tussen 1519 en 1525 in het ambtsgebied en koos Vaassen als woonplaats. Was deze keuze gebaseerd op de woonplaats van Sander? Of koos men voor die plaats omdat men dan dichterbij de oude woonplaats Arnhem woonde? Deze vragen blijven helaas onbeantwoord. Een feit is dat met de vestiging in Vaassen de jaarlijkse rechtzitting van het Veluws gericht zich van Epe naar Vaassen verplaatste. Daarmee werd het laatstgenoemde dorp de belangrijkste plaats van het ambt.

De opmars van de schoutenmacht

Jacob wist al snel zijn zoon benoemd te krijgen tot pastoor van Epe. Daarmee kwam zowel het wereldlijk als het geestelijk gezag in één familiehand. Dit was een algemeen patroon, want ook in andere schoutenambten gebeurde dit. Sommige schouten gingen nog verder en wisten de plaatselijke molen in bezit te krijgen, exploiteerden herbergen en benoemden hun (schoon)zonen tot onderschout, gerichtsmen of kerkmeester. Op dergelijke wijze drukte de schout een stempel op de plattelandssamenleving.

Schema 1: Schouten uit de familie Ten Holthe

Jacob ten Holte
(huwelijk:N.N.)

Verwerft het pandschap van het schoutambt van Epe, als schout genoemd
1519 – 1526

Gerrit ten Holte (Jacobszoon) (Gerrit I) (& Wemma van Hueckelom)

Geb. ca. 1485, † voor 1544

Schout ca. 1535-1544

Gerrit ten Holte (Gerrit II)

(& Jodoca Marckolff)

Geb. ca. 1520, † ca. 1598

Schout ca. 1544-na 1595

Gerrit (soms: Gerhardt) ten Holte (Gerrit III) (& Bartha van Huedt)

Geb. ca. 1563, † ws. 1653

Schout ca. 1595 (toen als „di jonge”) -ca. 1632 (toen als „di olde”)

Gerrit/Gerhardt ten Holt(h)e (Gerrit IV)

(& Maria van Huecklum)

Geb. ca. 1590, † ca. 1662

Schout ca. 1628 (toen als „di jonge”)-1653

(toen als „di olde”),

daarna weer vanaf 1656-1661

Egbert ten Holthe

(& Hendrina van Hattum)

† voor 1669

Schout 1653 -1660

De macht van de schout kreeg een enorme impuls met de vestiging van het Habsburgse regeringsgezag (1543) in de vorm van het Hof van Gelre en Zutphen. Dit instituut had maar één doel voor ogen en dat was centralisatie. Onder andere door stelselmatig de adel te passeren en via juristen te werken probeerden de Habsburgers dit te bewerkstelligen. Op het Veluwe platteland maakten zij gebruik van de (burgerlijke) schouten. Dezen moesten ten behoeve van het Hof allerlei werkzaamheden verrichten, zoals dagvaardingen overbrengen en getuigen verhoren of opbrengen naar Arnhem. Daarmee werd het gezag van de richter van Veluwe, een adellijke heer, behoorlijk ondergra-

ven. Tevens werd het aloude appèlgericht in de Herenhul bij Beekbergen overbodig, een inbreuk op het inheemse recht. Ook in niet-juridische taken werd de schout ingeschakeld; hun macht steeg. In feite was de schout burgemeester, notaris en commissaris van politie tegelijk.

In de zestiende eeuw was er nog een factor die het burgerlijke gezag in de hand werkte. De adel moest van „vechtadel” overschakelen naar „hofadel” en had daar moeite mee. Dit was een algemeen West-Europees proces. Pas in de zeventiende eeuw veroverde de stand een deel van zijn macht terug.

Naar de absolute macht

Jacob's opvolger Gerrit (I) was niet lang schout. Hij werd op zijn beurt opgevolgd door de gelijknamige zoon Gerrit (II). (Zie schema 1). Tijdens diens leven zag de familie kans een soort absolute macht te vestigen. In Epe werd de pastoorstoel overgenomen door een zekere Willem Jans, waarschijnlijk een natuurlijke zoon van een Ten Holthe. In Vaassen reikte hun macht nog verder, want zowel de pastoor als de vicaris was een Ten Holthe; Jan en Johan, broers van Gerrit (II). Zij namen de biecht af, verpachtten de kerkelanden en beheerden de kas!

Net als elders hadden ook de Ten Holthes tevens kans gezien een molen in hun bezit te krijgen, zodat de boeren hun koren daar moesten laten malen. Ook was het bezit van onroerend goed behoorlijk geworden. Diverse boerderijen en stukken grond werden verworven en in pacht uitgegeven. (Zie schema 2). Wie waagde het te klagen? Overal kwam men een Ten Holthe tegen.

Het aanzien van de familie was zo gestegen dat de adellijke familie Marckolff, woonachtig op het goed Zuidwijk in Oene, het niet beneden zijn stand achtte een dochter aan Gerrit (III) uit te huwen. Hij was nu niet alleen aan een aantal aanzienlijke adellijke geslachten, maar ook aan een groot deel der schoutendynastieën verwant. Dit versterkte zijn positie.

De absolute macht was een feit: men heerste als een clan over het schoutambt. De Opstand, uitgebroken in 1568, maakte daar voorlopig geen einde aan. Dat er nu een vervelende taak bij kwam -de schout moest op ketters jagen, een taak die hij liever verwaarloosde- bracht hier geen verandering in. Pas toen het Staats gezag zijn intrede deed op de Veluwe (1579) volgde een slechte periode. Troepen maakten het gebied onveilig en een enkele collegaschout werd, vanwege Spaansgezindheid, afgezet. Maar met de inname van Deventer door de Staatsen (1591) leek het gevaar geweken.

Staten van Veluwe

Nadat het Staatse gezag definitief gevestigd was werd het veiliger op de Veluwe. Het nieuwe gezag, de Staten van Veluwe, waren weldra met het Hof in een concurrentieslag om de zeggenschap gewikkeld. Aanvankelijk deerde dat de schout niet. Beide instituten hadden de functionaris nodig voor de inning van de stijgende schatting, de oorlogsinspanning en de vestiging van protes-

tante predikanten. Juist dit laatste was geen bezigheid waarmee de schout haast maakte. Hij had geen enkele zin om de pastoor uit de pastorie te verwijderen en daar een niet-welkome predikant te installeren. In Apeldoorn leidde de eerste preek van de nieuwe predikant tot een waar volksvermaak waarbij de meute niet schuwde onder de preek een kalf de kerk in te duwen. Ook in Epe kwam het tot protesten, waarover het Hof de schout en de (katholieke) jonkers op de vingers tikte.

Voorlopig boekte het Hof, maar ook de Staten, maar weinig resultaten in het protestantiseringsproces. Het zou jaren duren eer alle pastoors waren verdwenen of „bekeerd”. Wel werd er resultaat geboekt in de controle op de inning van de schatting. Aangezien de schout zowel inde als afdroeg was er nauwelijks toezicht. Zodoende zag de schout kans zichzelf maar ook zijn familie te ontzien. De Staten bepaalden nu dat een deputatie, bestaande uit twee burgemeesters uit Arnhem en enkele plaatselijke edelen, toezicht dienden te houden. De schout diende een verbaal van de uitzetting te overleggen, waarin de kosten werden verantwoord. Daarna volgde overdracht van het eventuele batig saldo aan de ontvanger-generaal van de Veluwe. De aanwezige edelen werden al na enkele jaren ambtsjonkers genoemd. Met hun inbreng werd een kiem gelegd voor verandering in de plattelands-aangelegenheden.

De schout en de jonkers waren samen verantwoordelijk voor de ambtslasten, de kosten die jaarlijks werden gemaakt om allerlei „gemeentelijke” zaken te regelen, zoals herstel en onderhoud van wegen en bruggen, inkwartiering van troepen enzovoorts.

Interessant is de inhoud van één van de weinige bewaard gebleven rekeningen van het ambt Epe. In 1599 overlegde schout Gerrit (III) de afrekening over een aantal jaren, die hij zelf had opgemaakt. Daarin verantwoordde hij zijn verteringen en onkosten. Als vanzelfsprekend ondertekende hij de nota ter goedkeuring en wel als eerste! De aanwezige jonkers hadden dat maar te slikken. Zij tekenden pas op de tweede plaats gevolgd door de zettters. De macht lag op dat moment nog volkomen bij de schout. Dit zou nog even zo blijven.

Strijd met de Staten

Pas na het Bestand (1609-1621) kwam er beweging in de machtsverhoudingen. Toen in 1621 de wapens weer werden opgenomen kon er niet alleen worden volstaan met het innen van schatting. De inwoners moesten veel diensten verlenen aan het leger, zoals vervoer van manschappen en goederen, wachtlopen langs de IJssel enzovoorts. Schout ten Holthe, maar ook zijn collegae uit de omliggende ambten (Apeldoorn en Voorst), vond dat er teveel werd gevraagd van de inwoners. Hij en de andere schouten besloten een vergadering te beleggen waarvoor ook de -merendeels katholieke- ambtsjonkers werden uitgenodigd. De heren besloten een brief naar de Staten te zenden om lastenverlichting voor de inwoners te vragen.

Schema 2: Bezit Ten Holthes in ambt Epe

\$ erf in Oosteryck

#Knollencamp

EPE

#land in Eperenck

\$ molens in Epe

#hofstede in Wissel

#der Mate

\$Herengoed in Tongeren

OENE

\$ Klooster

\$ pandschap in herengoed

land in Emsterenck

\$ Herengoed in Emst

EMST

Euwhorst

#Wolfscamp

\$ huis in dorp

Brouwcamp

#Heggercamp

#akker van Beeckman

VAASSEN

\$ Bossenbroeck

\$Herengoed Kouwenaer

#Sypelt

#Holtacker

#dl. Ruencamp

#hofstede in Vaasensebroek

#Slomersacker

#Oosteracker

#Eecterland

#land op Wanderenck

\$ = boerderij

= land

De brief sloeg in als een bom; als door een wesp gestoken reageerden de heren in Arnhem. Waar haalde men het lef vandaan om zonder toestemming een vergadering te beleggen; dat was een aantasting van het gezag! Vooral de burgemeesters van Arnhem waren boos. Zij zagen er een katholieke samenzwering in.^{iv} Onverwijld werd een deel van de initiatiefnemers naar Arnhem ontboden. Opvallend was dat men niet de schouten maar de jonkers gebood te komen. Eenmaal daar aangekomen wisten dezen niet hoe snel zij excuses moesten aanbieden. Schijnbaar was dat genoeg in de ogen van de Staten. De ambtsjonkers hadden hun lesje geleerd; zij zagen in dat een eigen

koers varen belangrijk was. En zeker niet in zee gaan met de schouten. Neen, zij moesten zich als de ware plattelandsregering gaan manifesteren.

Adel in opmars

Voordat er echt wat veranderde zou de oorlogssituatie op de Veluwe voor hete momenten zorgen. In 1624 vielen de Spanjaarden de Zuid-Veluwe binnen. Het tij kon nog maar net worden gekeerd. Van de Veluwenaren werd het uiterste gevegd om een tweede inval te voorkomen. Vaker en vaker moesten met name de Oost-Veluwenaren het paard voor de wagen spannen om soldaten weg te brengen. Geregeld moest men wacht lopen langs de IJssel, waar in allerhaast allerlei versterkingen werden opgeworpen. Zeker als het waterpeil laag was, was er direct gevaar. Dan konden vijandelijke ruiters de rivier overtrekken om te plunderen. Ook moesten er vaak pontons worden gemaakt voor de Staatse troepen, dan weer zand worden geleverd voor een schans. Schout ten Holthe was doorlopend op pad. Hij, noch de inwoners, konden voorkomen dat in 1629 de geschiedenis zich toch herhaalde; de Spanjaarden veroverden voor korte tijd de Veluwe. Bij hun terugtocht pasten zij de tactiek van verschroeiide aarde toe met als gevolg verbrande dorpen en uitgeplunderde hoeven.

Van de veelvuldige afwezigheid van de schout profiteerden de ambtsjonkers; bewoners gingen meer en meer een beroep doen op hun invloed in Arnhem. Er werd vrijstelling of vermindering van de schatting en diensten verlangd. Hierdoor herstelde of verstevigde de relatie tussen bewoners en adel zich. De Staten accepteerden nu dat de jonkers initiatieven hiertoe nam. Zeker nu zij in de strijd met het Hof als winnaar uit de bus waren gekomen. De schout moest dit lijdzaam toezien; het ontbrak hem aan goede banden met de Arnhemse machthebbers. Voorlopig bleef er nog genoeg over voor de functionaris. Dat veranderde pas echt toen in de jaren veertig van de zeventiende eeuw de Spanjaard definitief achter de horizon verdween. Met de vredesbesprekingen, die leidden tot Vrede van Munster (1648) naderde tevens het einde van de schoutenmacht.

Machtstrijd in Vaassen

De vrede zal voor velen opluchting hebben gebracht. Voor de schout was er een wrange bijmaak. De Staten hadden nu alle tijd hun laatste restje macht te breken. Wederom was een incident in het ambt Epe aanleiding voor actie. Het begon op het erf Oosterick in Epe. De bezitster, douairière Van Varick, had haar pachter opdracht gegeven niet langer de al eeuwenlang door de schout geïnde tiend op hamels (ossen) en garven (graan), af te staan. Toen op een herfstdag de onderschout, als afgezant van schout Gerhard ten Holthe, daar arriveerde, vermoedde hij niets. Weldra was hij in een woordenwisseling verwikkeld die volkomen uit de hand liep met als gevolg dat de pachter zijn snaphaan (geweer) greep. De onderschout kon niets anders doen dan ijlings het hazenpad kiezen.

Voor de schout zat er niets anders op dan via gerechtelijke weg zijn gelijk te krijgen. Hij wees daarbij op de oude rechten die de schouten van Veluwe hadden. Het verweer was simpel; in de pandbrieven van de schoutambten i.c. die van Ten Holthe, stond niets over deze rechten. De richter wees de eis dan ook af en stelde de douairière in het gelijk. Het nieuws ging als een lopend vuurtje over de Veluwe en overal weigerden de inwoners nog langer hamels en garven af te dragen aan de schouten.

Als gevolg ging een deel van de jaarlijkse schouteninkomsten verloren. Tot overmaat van ramp werd er een nieuw belastingsysteem ingevoerd; de zogenaamde verponding die de schatting verving. Het was voor de schout nu niet langer mogelijk te manipuleren en zichzelf en zijn familie vrij te stellen van grondbelasting. De controle op de inning werd toegedeeld aan de ontvanger van de verponding, een ambt dat bijna overal in handen kwam van de ambtsjonkers. Weer betekende dat feest in het Epe, waar een bastaard van de familie Van Ysendoorn à Blois ontvanger werd. Toen deze ook nog tornde aan andere rechten van de Ten Holthes brak er oorlog uit. De partijen vochten het net nog niet in de straat uit, maar hun advocaten waren er maar druk mee. De macht van de schout was nu aan flarden geschoten. Het verlies aan inkomsten en prestige was groot. Net als de andere schouten moest hij nu met de pet in de hand zijn opwachting maken bij de ambtsjonkers om ootmoedig te vragen of hij een vast jaargeld kon krijgen. Van een eigenzinnig, eigengereid en eigenmachtig baasje veranderde de schout in een in het gareel lopende bediende van de ambtsjonkers. Hij noteerde in de bewaard gebleven rekeningen van 1650-53 dan ook geregeld dat hij van „Mijnheer Van de Cannenburgh” opdrachten had ontvangen. De rollen waren nu omgekeerd.

Het einde van de schoutendynastie Ten Holthe

In 1653 overleed Gerrit (III); in de praktijk was zijn oudste zoon Gerhard (IV) al jaren schout, met de toevoeging junior-schout. Gerhard gaf er meteen de brui aan; de verliezen aan inkomsten waren hem teveel geworden en hij deed het ambt over aan zijn broer Egbert. Dat kreeg een staartje.

Al in de 16e eeuw was het gebruikelijk geworden dat een nieuwe schout de eed van trouw aflegde aan de hertog, later de stadhouder dan wel de richter van Veluwe. Vrijwel alle Veluwse schouten deden dit. Behalve de Ten Holthes. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat de elkaar opvolgende schouten luisterend naar de naam Gerrit ten Holthe (of Gerhard ten Holte) voor verwarring hadden gezorgd in Arnhem. Immers de „ambtenaren” aldaar zullen in bijvoorbeeld brieven één en dezelfde naam zijn tegengekomen: Gerrit ten Holthe. De afstand was te groot om te ontdekken dat het opvolgende Gerrits betrof. Er was een familieruzie voor nodig om de heren in Arnhem wakker te schudden.

In 1656 kregen Gerhard en Egbert ten Holte het met hun andere broers aan de stok om de erfenis van hun ouders. Zij rekenden namelijk de waarde van

het schoutambt op 1150 goudguldens (de oorspronkelijke pandsom) à 28 stuivers het stuk, terwijl hun familie op 31 stuivers rekende. Ook de rest van de verdeling viel niet in smaak; maar daarin stonden Gerhard en Egbert samen met twee andere broers weer tegenover broer Joost, een advocaat. Ze kwamen er niet uit en er volgde een gang naar de rechter.

Er werden twee processen gevoerd, waarin de hele familiegeschiedenis uit de doeken werd gedaan. Om de vele Gerrits uit elkaar te halen nummerde de familie ze zelf als Gerrit I, Gerrit II, Gerrit III en Gerrit IV! Het zal voor de rechter geen pretje zijn geweest. Of hij daarna nog het bekende liedje van zoete lieve Gerritje zong mag betwijfeld worden.

Los van de erfeniskwestie kwam aan het licht dat de vele Gerrits elkaar maar naar believen hadden opgevolgd zonder eedsaflegging. Dat vonden de Staten van Veluwe niet te tolereren. Er werd dan ook een nieuwe verordening gemaakt, die inhield dat een schout niet meer automatisch door een familielid mocht worden opgevolgd. Voortaan mocht er wel een kandidaat worden gesteld, maar die moest eerst waardig worden bevonden door de rechter van Veluwe. Het gevolg was dat deze adellijke heer nu patronagemogelijkheden kreeg; hij benoemde hem welgevallige personen. Niet denkbeeldig is dat er zelfs steekpenningen aan te pas kwamen.

De nieuwe regeling was de genadeslag voor vrijwel alle schoutendynastieën waaronder de Ten Holthes. Binnen enkele decennia verdwenen de dynastieën van het toneel. De Ten Holthes al in 1661. Hun neef en opvolger, Hendrik van Hoecklum werd nog wel goed genoeg bevonden om het ambt over te nemen, maar hij was slechts enkele jaren schout.

De opkomst van de „regeringsstad” Epe

Toen de Ten Holthes van het toneel verwenen was het ook het dagelijkse „gemeentebestuur” verdwenen, want opvolger Van Hoecklum woonde in Doornspijk. Ook zijn opvolgers resideerden buiten het ambt; respectievelijk in Elburg en Hattem. Geen van hen wilde naar Vaassen of Epe verhuizen; voor hen was het ambt van schout een bijbaan. Hun belangrijkste bezigheden waren koopman, ondernemer of rentenier gecombineerd met het lidmaatschap van de stadsregering. Op zich was dat geen ramp, want de zaken werden geregeld door een onderschout die als verwalter-schout oprad. De meeste verwalters woonden echter niet in Vaassen, maar in Epe. Dat zal een praktische oorzaak hebben gehad, want de elders verblijvende schouten woonden dichterbij Epe dan bij Vaassen. Had men elkaar nodig dan was de reis naar Epe wat korter. Als een logisch gevolg verplaatste ook de jaarlijkse rechtzitting van de rechter zich naar Epe.

Het had nog goed af kunnen lopen voor Vaassen, want de lokale macht lag vanaf het midden van de zeventiende eeuw bij de ambtsjonkers. Maar juist in het ambt Epe woonden maar weinig jonkers; na 1700 was er in feite nog maar één ambtsjonkersfamilie.^v Dat was de familie van Ysendoorn à Blois. Naast

lokaal politieke macht breidde deze familie ook haar economische macht sterk uit, zodat zij een vergelijkbare positie kregen als de vroegere schouten.

Maar opnieuw sloeg het noodlot voor Vaassen toe. De naar macht en inkomen hongerende regenten waren voortdurend op zoek naar meer. Op het Veluwe platteland was dat de protestantse adel, vertegenwoordigd in de ridderschap. Zij zagen kans te bepalen dat voortaan alleen nog protestanten ambtsjonkers mochten zijn. De motivatie was meer inkomsten; op die wijze konden de revenuen uit dergelijke ambten onder een kleiner wordende groep worden verdeeld. Ook nu weer waren de gevolgen in het ambt Epe groot; ambtsjonker Van Ysendoorn à Blois was immers katholiek. Weliswaar mocht hij het ambt nog blijven uitoefenen, maar zijn zoon mocht hem niet meer opvolgen.

In 1759 was het zover; er was noch een schout, noch een ambtsjonker in het schoutambt wonend. De Staten zagen zich nu gedwongen in te grijpen. Een lid van de familie Van Haersolthe tot Yrst, ambtsjonker van Hattem, werd „verzocht” tevens als ambtsjonker van Epe op te treden. Deze peinsde er niet over om te verhuizen. Het ambtsjonkerschap van Epe was een van zijn vele baantjes!

Pas in 1784 kwam er een eind aan deze malle situatie. In dat jaar werd Gerhardus Palm schout. Hij vestigde zich van uit zijn woonplaats Arnhem in het dorp Epe. Voor de ambtshandelingen huurde hij een kamer van een officier, waarmee de vestiging voor een gemeentehuis was geboren. Nog later (1795) werd het een kamer boven de herberg; gemakkelijker kon het niet voor de bestuurders. Lange vergaderingen maakt dorstig.

Tijdens de Bataafsche Republiek en haar rechtsopvolgers nam de behoefte om te vergaderen enorm toe. Nooit is er een (democratisch) voorstel gedaan te kiezen voor een van de dorpen als vaste vergaderplek. Als vanzelf bleef Epe het bestuurscentrum van de gemeente.

Conclusie

Met de komst van de Ten Holthes werd het centrum van de macht verplaatst naar Vaassen. De schoutendynastie wist haar gezag over het ambt uit te breiden en stak daarbij de lokale adel naar de kroon. Een gevolg was dat het jaarlijkse gericht van Veluwe niet langer in Epe, maar in Vaassen werd gehouden. Toen in de zeventiende eeuw de macht en het prestige van de Ten Holthes slonk ten gunste van de opkomende ambtsjonkers verdween de familie van het toneel. Hun opvolgers kwamen uit de omliggende steden en beschouwden de functie van schout als een bijbaan. Zij lieten het dagelijkse bestuur over aan verwalter-schouten. In het midden van de achttiende eeuw verdween de laatste lokale ambtsjonkerfamilie van het toneel en werd opgevolgd door een in Hattem verblijvende ambtsjonker. Hierdoor waren de kansen voor Vaassen om hoofdplaats van het schoutambt te blijven verkeken, zeker toen latere schouten zich wel weer vestigen in het ambt. Dezen kozen Epe als woonplaats. In de negentiende eeuw werd daar dan ook het gemeentehuis gebouwd.

Ofschoon er een algemeen Veluws patroon in de ontwikkelingen is waar te nemen had het ook anders kunnen lopen. Door toeval kwamen latere bestuurders in Epe wonen; er zat geen bewuste planning achter. Vaassen miste daardoor de boot en verloor haar eerste positie aan Epe.

E. de Jonge.

Noten:

- i Onder bovenstaande titel werd door mij een lezing gehouden voor de leden van Ampt Epe en belangstellenden. Op verzoek van een aantal van de aanwezigheden volgt een verkorte versie.
- ii In het begin heetten de schouten nog peinders of panders. Het begrip schout -op het Veluwse platteland- werd pas in de late 15e eeuw een feit. Zie ook Ampt Epe 122 (april 1998) 1-8.
- iii Een dienstman was in tegenstelling tot de naam een vrij persoon die qua stand net onder de adel stond.
- iv Er had kort daarvoor een daadwerkelijk geval van verraad plaats gevonden; in de Betuwe had Roelof Mom, een ambtsman, de zijde van de Spanjaarden gekozen.
- v Zie Ampt Epe 121 (dec. 1997) 1-13.

Beste kinderen 7

Op zondag 27 september zit meester al in alle vroegte bij de keukentafel om een lange brief te schrijven, dan kan hij deze:

„nog aan de bode mee geven en ontvangt ge hem morgen al bijtijds. Al gaat het ons beiden op 't oogenblik weer vrij goed, 't kon toch beter, Moeder heeft de afgelopen week braaf last gehad van rhumatiek in 't rechterbeen.----- Nu 't schijnt het dat we het ergste gehad hebben. Anders is alles in zijn gewone doen. We hadden van namiddag uit zullen gaan naar W. Pannekoek, Oude Lubbert en de fam. Krijgsman. Tiemen Brummel Dz. en de vrouw zouden ook gaan en ons meenemen. Maar toen Moeder zoo slecht marcheeren kon, heb ik Tiemen de boodschap gedaan, dat we niet mee konden -----

En nu eens over 't huis „ Gij hebt daar op 't oogenblik maar heel wat last en drukte mee, ik hoop, dat ge er later ook nog plezier en gemak van zult hebben. ----- Moeder heeft een rok op de naalden; als die af is, wil zij eerst Johans nieuwe onderbroek breien, voor zij aan den anderen rok begint. Ge ziet dus, ze heeft het nog heel goed voor.”

School en meestershuis omstreeks 1900.

Ja, vrouw Wesseldijk kan het er nog zo goed voor hebben, de reumatische pijnen worden zo erg, dat ze niet veel beginnen kan. Want op 18 oktober schrijft haar man:

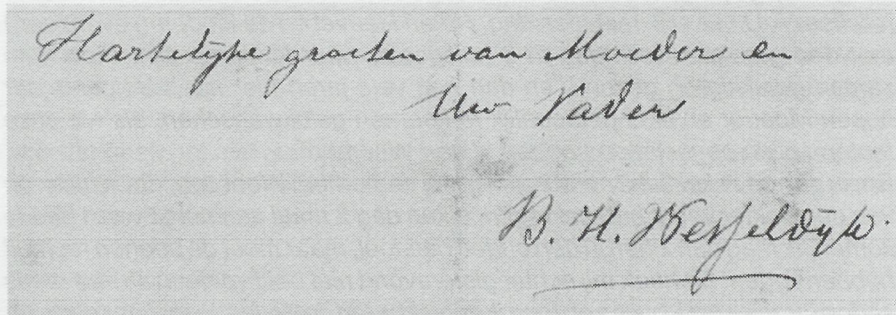
„Moeder kan alleen met groote moeite gaan, en dan nog alleen met behulp van mijn dikke stok of leunende op tafels en stoelen. Goed, dat ik nu voor mijn doen goed in orde ben; nu kan ik haar zoo'n beetje aan 't een en ander helpen en zo redden we ons wonder wel. Jannetje doet zoo'n beetje al 't Zaterdagswerk en als 't niet erger word, kunnen we 't werk wel af al is het wel behelpen, maar zoo gaat het; de oude dag komt met gebreken. ----- Ge zult echter wel begrijpen, dat ik, althans in den eersten tijd niet in Borculo kan komen.

Als de Wed. Elzas tot Mei in 't huis blijft, heb ik er ook voorlopig niets noodzakelijks te doen ----- Zaterdag, 10 dezer, had ik van West Raven naar Epe en 's avonds van Epe naar Tongeren gelegenheid tot rijden. Met van Lohuizen blijft het zoo'n beetje op eene hoogte. Ik had hem geschreven dat ik als notabele bedankte, doch heb mij laten bepraten, nog 1 jaar aan te blijven; dat zit hem dan in 't vinden van een geschikten opvolger voor mij.----

*'t Plan is dat oude Mevr. morgen naar Epe verhuist, maar of 't gebeuren zal?
-----*

Mej. Mentink geeft nu hier in school ook handwerkonderwijs, 3 middagen per week. Dat is 1 Oct. begonnen. Mevr. v.d. Vlugt kwam er eerst om bij mij, en heeft het toen verder met haar broer Ch. in orde gemaakt. Sedert 1 Oct. heb ik ook weer herhalingschool:

4 jongens, 3 avonden per week. Anders voor deze week geen nieuws, dat u veel belang kan inboezemen.”

*Hartelijke groeten van Moeder en
Uw Vader*

B. H. Wesseldijk

Dan, in de herfst wordt Wesseldijk ziek en de dokter sommeert hem het bed te houden, daar „*het palle zitten met de beenen naar beneden niet goed is.*” Vanaf deze tijd worden de brieven vanuit bed geschreven, zowel naar Borculo als naar De Essenburg. Maria, die het dichtst in de buurt woont, wil wel komen, maar meester vindt dat vooreerst nog niet nodig:

„Dat ik nu weer in bed lig, behoeft voor U geen reden te zijn om Zondag hier te komen; misschien zit ik dan ook al wel weer op. En 't weer is nu zoo wisselvallig en bar soms, dat ge wel eens niet zoudt kunnen weten hoe den Woldberg weer over te komen. Met Moeders rhumatiek gaat het nogal, al hebben storm en buien er dan ook wel wat invloed op. ----- Verder Tongerensch of Eper nieuws zal ik nu maar niet schrijven, doch hiermee wachten, tot ik weer fatsoenlijk aan tafel zit.”

Van dat „fatsoenlijk aan tafel zitten” zal niet veel meer komen. Want hoewel de dokter zegt tevreden te wezen over de toestand van zijn patiënt, meester is wel zo ziek dat hij:

„van de eerste dag of tien van mijne ziekte mij haast niets herinner, zoo kan ik mij maar heel flauw voorstellen dat Derkje er geweest is. Met Moeder gaat het vrij goed, maar zij is van de rhumatiek niet af, maar ze doet er wel al haar werk om en klaagt nooit, maar ik zie 't wel, dat het niet altijd pluis is. En toch zitten wij niet bij elkaar te klagen en te puusten, maar hebben besten schik samen ----- (en geloof het of niet) Moeder heeft weer 1 broek van Dientje en 1 paar kousen van Hendrik klaar, die u hierbij worden gestuurd, ze zijn sterk en voor alledag ----- op 't oogenblik is de kou wat minder; 't zal nog wel weer erger worden ook.”

Op 28 november schrijft meester ter gelegenheid van de verjaardag van zijn oudste dochter.

Beste Derkje.

Morgen zijt ge jarig, 29 Nov. 1908 wordt ge 39 jaar. Mede uit naam van Moeder feliciteer ik U hartelijk met dien dag, (U en Heuvel en de kinderen evenzeer,) met den grootsten feestdag in 't huisgezin, waar kinderen zijn. Viert hem samen gelukkig en gezond, en dan nog vele jaren hier na. 't Volgend jaar hopen Moeder en ik U persoonlijk te koomen gelukwenschen, als we onze tenten zullen opgeslagen hebben in den Weemhof.

En nu zult ge zeker liefst eerst wat van mij vernemen. Weet dan, dat ik gisteren van den dokter verlof heb gekregen, elken dag 2 maal een uurtje van 't bed te komen. Ik mag dan zitten in den ouden rietstoel, maar moet de beenen rechtuit hebben liggen. Dit heeft mij echter gisteravond niet best voldaan; ik heb reeds sedert jaren een dik buikje en toen ik zoo zat werd dat teveel in mekaar gedrukt, wat mij benauwd en lastig was. -----

Moeder houdt zich onder al dat getob bijzonder goed. Ze is nu een beetje aan 't Zaterdag houden, maar laat toch Jannetje het zwaarste en 't meeste werk verrichten. En overdag als ze haar huiswerk af heeft, komt ze met haar breiwerk bij mij voor 't bed zitten.

Dan zitten we zoo gezellig, al wordt er dan ook dikwijls haast geen woord gesproken.

R. v. Westerveld is 76 en een half geworden. Morgen over 1 week St Nic. We zullen maar weer doen als de laatste jaren: gij kunt over 10 gl. beschikken. Moeder is maar stellig in 't idee dat T. en M. van avond of morgen zullen komen. Mij dunkt van niet, als de Eper kranten komen, kunt ge wel zien wie 't gewonnen heeft."

Dan, op 2 december 1908, gaat meesters laatst geschreven brief naar zijn;

Beste kinderen.

Moeder had mij de schrijfmateriaal al klaar gelegd om u een klein briefje te schrijven, toen uw brief kwam. Dien hebben we natuurlijk eerst gelezen, toen was 't koffiedrinken, en nu zal 't dan gebeuren. Wat zal ik u van mijzelf vertellen? Ik kan er zoo weinig met zekerheid van zeggen.----- ik ben ook de laatste week bij de minste inspanning dadelijk glad op. Al helpt Moeder mij ook met alles: kousen, broek en vest, en ik ga dan van 't bed naar de kachel, dan kan ik eerst geen woord zeggen. En bij 't naar bed gaan is 't al weer net zoo. Heb ik dan een poosje uitgerust, och, dan gaat het nog al weer.

Eten en drinken blijft mij echter goed smaken. Dat we onder zulke toestanden de toekomst wel eens donker inzien, zult ge begrijpen. Moeder houdt zich echter bijzonder goed en verzorgt mij meer dan trouw. ----

We zouden gaarne, vooral Moeder, dat ge Zondag bij ons komt, als 't tenminste goed weer is en ge van huis kunt. Maakt U nu echter vooral niet te bezorgd: ik kan er niet toe komen om Moeder en de kinderen mooier voor te praten dan ik 't zelf meen, en 't kan immers ook best zijn, dat ik 't glad mis heb.

*Intusschen hartelijk gegroet van
Moeder en Uw Vader
B. H. Wesseldijk.*

Tabak is besteld.

Meester heeft het niet glad mis. Eenzelfde briefje is ook naar Maria gestuurd, die zoo snel maar mogelijk is naar Tongeren komt. Op 4 december gaat er briefje naar Borculo:

Beste Heuvel en Derkje.

Ik ben op die brief dadelijk om 4 uur gegaan, moeder was zo blij dat ze me zag, het goeie mensch raakt nog glad van streek. Leida was hier ook en is de hele nacht gebleven, ik heb eerst een paar uur geslapen en toen is moeder een poosje naar bed geweest. Als het kan laat dan een van beiden van avond komen, moeder ziet het zoo donker in en zooals het er nu bijstaat kan men niets zeggen alleen hopen dat het beterder mag worden. Moeder heeft de brief

gelezen en zegt, schrijf er nog bij aan dat er tenminste van avond een komen moet vader heeft dat ook besteld dus kom zoo spoedig mogelijk.

Onze hartelijke groeten

Maria

Op 15 december 1908 slaapt de oude meester in. Het is half twee in de middag. Zijn schoonzoon Heuvel schrijft naar huis „Vader was heel blijmoedig en bereid om te sterven.”

De zaterdag voor Kerstmis wordt Meester Wesseldijk op het kerkhof aan de Tongerenseweg begraven. Vrouw Wesseldijk overleeft haar man ruim 20 jaar en overlijdt te Borculo bij haar dochter Dirkje op 23 februari 1929. Ze wordt bij haar man in Epe begraven.

Lijda van den Bremen- Jonker.

Epe 23 januari 2001.

Epe vroeger

Een groot gedeelte van mijn jeugd heb ik in Epe gewoond, een prachtig plaatsje midden op de Veluwe met zijn renderklippen. Ik reed een keer op mijn fiets de renderklippen op en af met mijn rechtervoet op mijn linkerfietspedaal. Zoiets moet natuurlijk fout gaan. Na een goede tuimeling direct naar dokter Twisk. Hij zette de arm weer goed en in de namiddag met de bus naar Zwolle om in het ziekenhuis bij de brug een foto te laten maken en te zien, dat de breuk goed gezet was. Toch een knappe dokter. Logisch dat ik een tijdlang in het gips moest lopen.

Wij woonden aan de Diepenweg tegenover de drukkerij van Hooiberg, die tweemaal in de week een nieuwsblaadje uitgaf. Op het hoekje naast ons was een zuivelbedrijf. Wat een lawaai kwam daar vandaan! Aan de fabriek zat nog zo'n ouderwetse ramp waarop de melkbussen werden geplaatst, die werden naar binnen getrokken en leeggegoten in grote mooi glanzende edelstalen roerpotten.

Ik bracht mijn lagere schooltijd in Epe door en er was nog niet zo gek veel verkeer. Wij konden daarom makkelijk met de rolschaatsen onder naar school gaan en voor het begin van de schooltijd nog op het grote schoolplein spelen. Wat wij daar deden, och hele leuke dingen, zo speelden wij veel met knikkers, een gat in de grond en dan de knikkers er met de wijsvinger proberen in te schuiven. Of wij speelden rond de grote dikke boom midden op het schoolplein. Toen ik na een jaar of veertig met mijn echtgenote nog eens in Epe kwam was de school leeg, maar op het vroegere schoolplein stond de boom nog steeds. Ook stond er een echte oud-Hollandse poffertjestent, daarin hebben wij logisch even poffertjes gegeten.

Steeds is het een plezier om door het dorp te wandelen, door al zijn verandering soms onherkenbaar.

Ik liep als kind ook door het dorp, in mijn plusfour. De andere kinderen zeiden dan: „Daar heb je hem weer met zijn aardappelenzak“. Maar die broek zat lekker en daar ging het toch maar om.

Ik liep dan langs groenteboer Das tegenover de grote kerk om voor heel weinig geld een toverbal uit een automaat te halen. Of ik ging bij mijn vriendje spelen, zijn vader had een hotel, Het Wapen van Epe, of bij Klaas Dozijn, zijn vader had een slagerij en keken wij toe hoe zijn vader een varken slachtte, dat daarna op een ladder vastgebonden werd.

Bij Das ongeveer voor de deur, stonden in de oorlog, zo eind 1940, een landwachter met de nazikrant en de Uniemensen met hun blad. Het liep altijd op ruzie uit.

Voor de oorlog was het wel prettig in Epe, met de verjaardag van de koningin op 31 augustus versierde ik mijn fiets en liep in de stoet mee, met muziek voorop.

De muziek vormde een goed korps onder leiding van meester Tuiten. Ook speelden zij vaak op het marktplein in de muziektent, dichtbij de eierhal. Dat is nu allemaal weggesloopt. Maar de grote kerk staat er nog. Op zondag gingen wij als jeugd daarheen, kenden dan een gedichtje uit het hoofd en voor het opzeggen kregen wij een Bijbelplaatje, wat waren wij dan blij. Dat was de zondagsschool. Later kregen wij in een achterzaaltje, maar dan moest je bij de kerk achterom, catechisatie.

Wij voetbalden veel in Epe, vooral op het weiland naast ons huis tussen Ludie Rotteveel en ons in. Ludie deed mee en ook Hein Heering die achter Ludie woonde. Er kwamen op een gegeven moment steeds meer jongeren bij. Het duurde dan niet lang of mijn vader heeft toen met nog een stel mensen de voetbalclub Epe opgericht, die ging spelen op een veld achter bij de spoorlijn richting Heerde.

Heel veel jaren later, ergens tussen 1960 en 1970 kwam de bekende voetbaltrainer Leo Beenhakker ook bij de voetbalclub Epe. De club werd nog jaren lang geleid door een vriend van mij, de gemeentesecretaris Sietse Wijma.

De wereld is klein; langs allerlei wegen kom je altijd weer mensen tegen die je op één of andere wijze gekend hebt, of mee gespeeld en later gewerkt hebt. Zo hebben wij nog eens een groot feest in Epe gehad, de 15.000^{ste} was geboren als burger van het dorp.

In de winter, zo tegen de wereldoorlog aan, was het dus erg stil op de wegen in het dorp. Dan gingen wij met een slee achter de auto van Pa en werden zo door het dorp getrokken. Wat een feest!

Ik herinner mij een vrij langdurige ruzie tussen onze openbare school en de jongens van de school met den bijbel. In de buurt van de grote kastanjeboom, in de tuin van de dominee, sloegen wij elkaar met snierende twijgjes. Wanneer de twijgjes wat groter werden dan maakten wij proppenschietters en schoten dan met kleine stukjes nat gemaakt krantenpapier wat dan net kleine kogels waren. Ik schoot er zelfs een keer mee op het bord bij meester Zevenbergen in de klas. Zijn dochter zat voor mij en vond dat maar niets dus kwam de meester bij mijn ouders praten dat ze mij beter moesten opvoeden. Dat viel verkeerd bij mijn vader en hij had nimmer meer een goed woord over voor deze man. Mijn vader ging dan ook niet mee r naar de bank, die buiten schooltijd door meester Zevenbergen beheerd werd.

Die meester Zevenbergen, het hoofd van de lagere school, woonde in een laan die langs het hotel het Hof van Gelre liep. In dat hotel, met een grote zaal aan de achterkant, zag ik mijn eerste film, Merijntje Gijzens Jeugd. Een hele emotionele gebeurtenis voor mij. Later zou ik nog veel meer films zien, maar dan in Groningen als ik in de grote vakanties bij oma en tante Wilhelminen logeerde. Oma moest altijd in de middag rusten; zij had hartklachten en dan mocht ik voor 15 cent naar de bios.

In het gebouw naast de dominee, een soort buurtcentrum, kon je boeken halen en in de winter in een groepje figuurzagen. Ik heb toen alle boeken van Karel May gelezen en de gehele familie voorzien van houtzaagproducten zoals kaarsenstandaards voor kerstmis en zulke dingen meer. Ik maakte altijd een grote hoeveelheid van die dingen, net zoals later, toen ik nog met olieverf schilderde, dan kreeg iedereen een schilderij van mij.

Tijdens de zondagmiddagen liepen wij graag door de bossen, waarvan er vele in Epe zijn. Wij deden dat met de gehele familie en waren onderweg veel aan het donderjagen. Maar er gebeurde ook wat anders. Mijn vader wist veel dingen vooruit, zo werd er een nieuwe school gebouwd, een ambachtschool. „Laten wij er langs gaan op de terugweg om te kijken hoever het reeds staat met de bouw”. Maar pa wilde dit niet en later bleek dat op datzelfde moment er van de twee kinderen die in de nieuwbouw aan het spelen waren er eentje van bovenaf op de grond gevallen was. Het was een tragische gebeurtenis voor ons dorp, maar voor mij was mijn vader een helderziende!

Toen wij nog aan de Diepenweg woonden, want begin 1941 verhuisden wij, schreef ons dorpsblaadje een prijsvraag uit voor de jeugd, die iets moois wist te vertellen over het laatste Sinterklaasfeest.

Ik schreef een verhaaltje. Het kwam er op neer, dat Sinterklaas bij ons aanbelde, mijn moeder de voordeur open ging doen en ja hoor: daar stond een zak vol cadeautjes, afgegeven door de Sint. De man was er zelf natuurlijk niet, maar ik zag later wel een touwtje vanuit de kamer naar de voordeur lopen, toen wist ik genoeg.

Laat ik nu de derde prijs gewonnen hebben, een heel mooi jongensboek.

Wij hadden een groot erf en dan moest ik 's zaterdags meestal het grind met de hark bewerken en dan was het weer mooi. Mijn broers moesten de konijnenhokken uitmesten en ook waar de vele keutels zaten schoon maken. Vroeger hebben wij ook nog een hond gehad, een hele mooie herder, een zwarte. Mijn broer heeft dat beest op een gegeven dag voor een honderdtal kleine kuikens geruild, allemaal haantjes. Er zat trouwens toch nog een hennetje tussen, maar die ging dood en wij hebben haar in een schoenendoos bij de buitenpomp begraven. Wij hadden binnen ook een pomp, met glanzende

knoppen, in de keuken, daar wasten wij ons. Mijn ouders niet, die hadden een lampetkan en een schaal op de slaapkamer. Later in het nieuwe huis waren er echte kranen en een bad in de badkamer.

Ja, ik heb een fijne jeugd gehad, daar in Epe. Jammer dat er zeer plotseling een eind aan kwam en ik bij een oom en tante in Leeuwarden in huis moest.

J. Hommes, Ugchelen.

Werkschema Streekarchivaris Noord-Veluwe

Maandag	Heerde
Dinsdag	Hatterm
Woensdag	Hatterm / even weken Epe / oneven weken
Donderdag	Epe
Vrijdag	Hatterm

De Eper kerken in de 19e en 20e eeuw (2)

In Ampt Epe 137 werd het ontstaan van de Hervormde Gemeenten Goede Herderkerk en Sionskerk besproken. Tot slot volgt hier de geschiedenis van de Gereformeerde Kerk van Epe.

4. DE GEREFORMEERDE KERK VAN EPE

Na de instituering in 1888 was de nieuwe gemeente nog niet bekend onder de naam Gereformeerde Kerk. In eerste instantie werd de naam aangenomen van Nederduitsch Gereformeerde Gemeente, dit overeenkomstig de landelijke afspraken. Pas in 1892, na de vereniging van de Dolerende kerken met de Christelijke Gereformeerde Kerk (afkomstig uit de Afscheiding van 1834), wordt de officiële naam Gereformeerde Kerk van Epe.

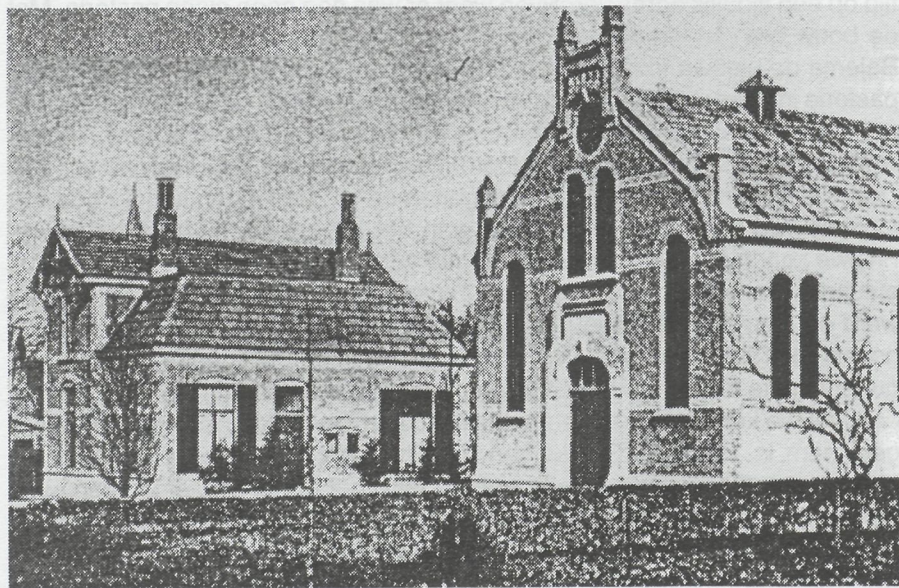
De eerste jaren was er nog geen eigen voorganger, men bleef kerken in het lokaaltje aan het Molenpad achter het kerkhof waar de evangelisten van Vrienden der Waarheid regelmatig spreekbeurten kwamen vervullen. De beschikbare financiën lieten het niet toe een predikant te beroepen. Pas in 1898 werd het eerste beroep uitgebracht op Ds. Houtzagers van Kootwijk, deze bedankte echter. In 1899 nam Ds. Bajema uit Randwijk een op hem uitgebracht beroep aan. Ds. Bajema was begonnen als evangelist van „Vrienden der Waarheid” en later predikant in de Gereformeerde Kerken geworden. Op 6 augustus deed Ds. Bajema zijn intrede. Hij moest nog enige tijd op een tijdelijk adres verblijven want er was nog geen eigen pastorie. Met de bouw hiervan werd zo spoedig mogelijk begonnen en in 1901 kon Ds. Bajema de nieuwe pastorie aan de Beekstraat betrekken. Tot 1960 is deze pastorie in gebruik gebleven. In dat jaar betrok architect Van Wijngaarden het pand, dat in de loop van de jaren fors werd uitgebreid en verbouwd. Tegenwoordig is het in gebruik als kantoor bij accountantskantoor Accon.

Door Ds. Bajema werd het initiatief genomen om een eigen kerk te bouwen in plaats van het eenvoudige lokaal aan het Molenpad, hij heeft echter de nieuwe kerk niet meer in gebruik kunnen nemen, want in maart 1905 nam hij afscheid om naar Oostzaan te gaan. Tijdens de nu volgende vakante periode werd de nieuwe kerk gebouwd, aan de Beekstraat naast de pastorie. Op 1 november 1908 werd het eenvoudige gebouw in gebruik genomen. Men had nu tenminste iets te bieden aan een predikant, een behoorlijke pastorie met een nieuwe kerk. Na op uitgebrachte beroepen dankjes te hebben ontvangen, nam in 1910 Dr. Geelkerken uit Hilversum het op hem uitgebrachte beroep aan. De pastorie diende wel wat vergroot te worden, er werden twee kamers op de verdieping bijgebouwd. Dr. Geelkerken gaf de kerkenraad en de gemeente de zo noodzakelijke leiding, hij organiseerde ook het gemeentewerk, het was iemand met een grote werklust. Hij kreeg dan ook veel beroepen wat in 1915 tot gevolg had dat hij vertrok naar Amsterdam-Overtoom. Binnen

de Gereformeerde Kerken heeft Dr. Geelkerken het nodige losgemaakt wat uiteindelijk resulteerde in zijn afzetting op de synode van Assen in 1926 en de stichting van de Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband.

De Gereformeerde Kerk van Epe had inmiddels een eigen plaats in het kerkelijk en burgerlijk leven gekregen. Men behoefde dan ook niet lang te wachten op een nieuwe predikant. Ds. Jukkenekke komt al in oktober 1915 naar Epe, hij bleef tot 1926 en werd in 1927 opgevolgd door Ds. Tonkens uit Bergum. Deze overlijdt tot ieders ontsteltenis zeer onverwacht op 29 september 1935; hij werd op 4 oktober begraven op de begraafplaats aan de Tongerenseweg.

De gemeente van Epe was ondertussen gegroeid tot rond de 500 leden, er werd dan ook al regelmatig gepraat over een andere, grotere kerk. Tot concrete plannen was het echter nog niet gekomen. Dat gebeurde tijdens de periode van de nieuwe predikant, Ds. Vrolijk uit Opperdoes die in juni 1936 intrede deed. Een bouwcommissie onderzocht de verschillende mogelijkheden en men besloot om de oude kerk te slopen en op dezelfde plaats een nieuwe kerk te bouwen. De kerkdiensten hield men tijdens de bouwperiode in het Nutsgebouw aan de Willem Tellstraat. Op 20 november 1937 werd door Ds. Vrolijk de eerste steen gelegd en op 8 april 1938 wordt de nieuwe, voor die tijd moderne kerk in gebruik genomen. Dit is de kerk die momenteel nog aan de Beekstraat aanwezig is, althans in zijn uiterlijke gedaante, inwendig vonden diverse verbouwingen plaats, recentelijk nog in 2001.

Het oude kerkgebouw van de Gereformeerde Kerk.

Deze belangrijke periode voor de Gereformeerde Kerk van Epe werd afgesloten in december 1941 toen Ds. Vrolijk een beroep aannam naar Zeist. In 1942 kwam Ds. Rook uit Mussel naar Epe, deze bleef maar korte tijd omdat hij in 1945 een benoeming tot legerpredikant aanvaardde. Hij werd in 1946 opgevolgd door Ds. Van der Schaaf uit Oldemarkt.

Reeds onder Ds. Rook werd er gesproken over diensten in Vaassen, er kwamen daar steeds meer gereformeerden te wonen. Epe was in eerste instantie niet zo'n groot voorstander van afzonderlijke diensten in Vaassen maar werd eigenlijk voor het blok gezet door het feit dat een aantal leden uit Vaassen een perceel grond aankochten t. b.v. een eventuele kerkbouw. Het bleef een wat moeizame zaak, er is bijvoorbeeld nog voorgesteld een zgn. kerkbus van Vaassen naar Epe te laten rijden, maar uiteindelijk werd er toch overstemming bereikt over verzelfstandiging van Vaassen, die zijn beslag kreeg door de instituering van een Gereformeerde Kerk te Vaassen op 15 maart 1948.

Evenals zijn voorganger werd Ds. Van der Schaaf ook benoemd tot legerpredikant zodat hij op 1 juli 1948 vertrok naar Indonesië t.b.v. de aldaar verblijvende militairen.

Er brak nu een ruim 10-jarige periode aan met veel interne problemen voor de Gereformeerde Kerk van Epe. In 1949 nam Ds. Horstman uit Amsterdam het beroep aan dat Epe op hem uitbracht. Hij kon echter voorlopig nog niet in de pastorie gaan wonen omdat mevr. Van der Schaaf en kinderen daar nog verbleven en het in die tijd erg moeilijk was een vervangende woonruimte te vinden. Op het moment dat de pastorie vrijkwam bleek dat Ds. Horstman overspannen was en rust moest houden. Daarna bleek dat de verbintenis met Epe toch niet zo'n gelukkige was, de band met Epe werd op advies van de classis dan ook met wederzijds goedvinden op 1 november 1950 verbroken. De kerk van Epe werd hierdoor weer vacant en men moest opnieuw op zoek naar een predikant.

Uiteraard doet een dergelijke frequente predikantswisseling een gemeente geen goed. Het duurde een jaar voordat er een nieuwe predikant naar Epe wilde komen, dit was Ds. Gräfe, die op 2 december 1951 zijn intrede deed in de Eper Kerk. Reeds vanaf 1952 is er echter sprake van problemen tussen kerkenraad en voorganger, problemen die natuurlijk ook haar weerslag vonden binnen de gemeente. Uiteindelijk werd, met inschakeling van de classis, op 28 oktober 1959 de predikant van de kerk van Epe losgemaakt. Gelukkig vond de gemeente een nieuwe voorganger in de persoon van Ds. Bouwhuis uit Coevorden. Vanaf november 1960 tot september 1964 diende hij de gemeente en het is vooral aan hem te danken dat in deze vier jaren de rust binnen de gemeente weerkeerde. Hij is de eerste predikant die niet meer in de

oude pastorie gaat wonen, er werd een nieuwe moderne pastorie aan de Dr. Van Voorthuysenstraat aangekocht.

Als teken van nieuw elan van de gemeente kan men ook zien dat er plannen werden gemaakt om het kerkgebouw aan te passen en te verbeteren en om een betere verenigingsaccomodatie te bouwen. Onder de opvolger van Ds. Bouwhuis, Ds. Warnink, die al op 1 november 1964 uit Zaandam naar Epe komt, werd e.e.a. gerealiseerd. De bestaande kerk werd van binnen grondig gerestaureerd en aangepast en achter de kerk werd een nieuw verenigingsgebouw gebouwd, de „Antenne” genaamd. In mei 1968 werd het geheel feestelijk in gebruik genomen.

De groei van de burgerlijke gemeente had natuurlijk ook gevolgen voor de Gereformeerde Kerk. Waren er bij de komst van Ds. Warnink zo'n 800 leden, bij zijn vertrek wegens emeritaat in 1969 was het ledental gestegen tot ruim 1050.

Het was dan ook zaak om snel een nieuwe predikant te vinden, dat lukte in de persoon van Ds. Van Egmond uit 's Gravenzande, die in augustus 1970 intrede deed. De groei van de gemeente zette door en hij kreeg dan ook hulp in het pastoraat van enige emeriti predikanten. De kerkenraad vond echter eigenlijk de tijd gekomen voor twee volledige predikantsplaatsen. Als in 1977 Ds. Van Egmond vertrekt naar Ommen komen er als opvolger dan ook twee predikanten. Eerst Ds. de Kok uit Rotterdam-Overschie in augustus 1978 en daarna Ds.

Het kerkgebouw van de Gereformeerde Kerk omstreeks 1950.

Van Gulik in juni 1979. De gemeente werd gesplitst in twee wijken, wijk Noord en wijk Zuid. Er werd een nieuwe pastorie gebouwd, ook aan de Dr. Van Voorthuysenstraat, die door Ds. de Kok werd betrokken.

Vanaf deze tijd zijn er tot op heden steeds twee predikanten in de Gereformeerde Kerk van Epe werkzaam geweest. Dat waren in wijk Noord: Ds. de Kok van 1978 - 1983; Ds. Aalbers van 1984 - 1993; Ds. de Geus van 1994 - 1999 en Ds. Schippers van 1999 tot heden. In wijk Zuid: Ds. Van Gulik van 1979 - 1991, Ds. Van der Kooij van 1992 tot 1998 en Ds. Priem van 1999 tot heden. In 1988 vond op feestelijke wijze de herdenking plaats van het 100-jarig bestaan. Ter gelegenheid van dit feit werd er een gedenkboek uitgegeven getiteld „Dankbaar gedenken en gelovig vooruitzien”.

De groei van eerdere jaren heeft niet geheel stand kunnen houden, het huidige ledental bedraagt ruim 1100 leden en doopleden.

De laatste ontwikkeling is geweest dat in 2001 de kerkzaal opnieuw een renovatie heeft ondergaan terwijl de „Antenne” opnieuw werd uitgebreid en aangepast.

Tot zover de beknopte geschiedenis van de verschillende kerken die hun oorsprong hebben in de Hervormde gemeente van Epe. Het is wat gevaarlijk om een reden voor deze diversiteit te noemen, de basis is toch wel gelegd in de 19e eeuw bij de komst van Ds. Worst die als „moderne” predikant de aanzet gaf tot de vrijzinnige signatuur van de Hervormde gemeente. Deze signatuur werd klaarblijkelijk niet door alle gemeenteleden aanvaard, zij druiste ook wat in tegen de geaardheid van de Veluenaar.

De echte grote tegenstellingen uit het begin van de verschillende kerken zijn inmiddels in belangrijke mate verdwenen. Binnen de Hervormde gemeente is er een centrale kerkenraad waarin zowel de Grote Kerk als ook de Goede Herderkerk en de Sionskerk vertegenwoordigd zijn, hoewel de verschillende wijkgemeenten nog steeds geheel zelfstandig functioneren. Daarnaast heeft het Samen op Weg proces (de hereniging van de Hervormde Kerk met de Gereformeerde Kerken) in Epe een voorzichtige aanvang genomen. Dit zijn echter ontwikkelingen die niet binnen het kader van onze geschiedschrijving passen en dus hier ook niet verder aan de orde komen.

A. Vreugdenhil.

Bronnen:

Archief Goede Herderkerk

Reveil-archief Amsterdam

Eigen archief

Gegevens J. Witteveen, Epe

Gedenkschrift N.E.P.V. 1853-1903

C.J. Naerebout, Schetsen uit het leven van W. Wesseldijk, Utrecht 1914

Dankbaar gedenken en gelovig vooruitzien, de geschiedenis van 100 jaar Gereformeerde Kerk te Epe, Epe 1988

Rectificatie foto Sionskerk/Goede Herderkerk

Artikel Vreugdenhil, nummer 137, foto op pagina 14 is niet de Sionskerk maar de Goede Herderkerk in de 20-er jaren.

Sionskerk aan de Asseltseweg in de jaren 70.

Een ambtelijk grapje

In het boek uitgaande correspondentie over 1911 vond ik de volgende brief:

Epe, 15 juli 1911.

In antwoord op uw in de marge aangehaald schrijven hebben wij de eer Uweledelgeborene te berichten dat wij volgaarne uw verzoek om verlof inwilligen.

Wij mogen voorts onze vreugde uitspreken over de ontvangst van dit uw verzoek, wijl wij daaruit tevens de mutuele toezegging begrijpen van de bestending uwer gewaardeerde werkzaamheid te onzer plaatselijke Secretarie, waarmee wij èn de gemeente en het Corps Ambtenaren gelukwenschen. Uwe vacantie geve u ruime gelegenheid tot ontspanning, verfrische uwe voortdurend werkzame geest en state u tot de hervatting van den arbeid daarna, waarvoor wij uwe terugkomst reeds voorbereiden vanaf het eerste oogenblik van uw vertrek.

Burgemeester en Wethouders van Epe

get. Sweerts de Landas,

A. Kruseman, Loc. Secretaris.

Aan: WelEdelgeboren Heer Adriaan Kruzeman
HoofdAmbtenaar ter Plaatselijke Secretarie
Der Gemeente Epe.

Een wat vreemde brief die een ambtenaar aan zichzelf schrijft, maar die nog vreemder wordt door een aantekening in potlood geschreven naast de brief met de woorden: „Adriaantje laat zich door Japie niet verlakken”.

Alle reden om eens op onderzoek uit te gaan en ik vond het volgende:

A. Kruzeman was werkzaam ter secretarie in Epe van 1904 tot 1912. Hij kwam uit Den Ham en vertrok naar Heemstede.

In de vergadering van Burgemeester en Wethouders dd. 15 juli 1911, waarbij de heer Hebers als gemeentesecretaris aanwezig is, wordt aan de heer Kruzeman verlof verleend van 21 juli tot 17 augustus, een bijzonder lange periode voor die tijd. Op dezelfde dag schrijft Kruzeman voorgaande brief.

Als men nu weet dan één van de voornamen van burgemeester L.J.L. Baron Sweerts de Landas, Jacob was, wordt ook de schrijver van de potlood-aantekening duidelijk.

Een grappig onderonsje in de ambtelijke top op het gemeentehuis in Epe in 1911!!

Bertus van den Bremen.

Oproep

In verband met een genealogisch onderzoek naar mijn voorouders ben ik zeer geïnteresseerd in informatie betreffende de volgende personen:

Gerritsen, Jan Willem, * 07-06-1837 te Twello, † 15-03-1865 te Vaassen, wagenmaker, gehuwd met Wilhelmina Wools, * 01-03-1834 te Vaassen, † 07-06-1870 te Vaassen;

Gerritsen, Wilhelmus, * 16-02-1863 te Vaassen, † 08-03-1922 te Epe, Klompenmaker, gehuwd met Euphemia Kinds, * 13-05-1865 te Beekbergen.

Gerritsen, Hendrikus, * 24-04-1900 te Epe, † 06-04-1982 te Deventer.

Iedere informatie omtrent de genoemde personen, hun beroep, woonplaats, hun voorvaders en dergelijke is welkom. Bij voorbaat mijn hartelijke dank voor uw eventuele hulp.

Harry Gerritsen, Boeier 94, 2991 KE Barendrecht
Telefoon (0180) 62 39 62, e-mail: reno@scarlet.nl

Inhoud

Waarom staat het gemeentehuis van Epe niet in Vaassen? door E. de Jonge	1
Beste kinderen (7) door Lijda van den Bremen-Jonker	12
Epe vroeger door J. Hommes	17
Werkschema Streekarchivaris Noord-Veluwe	20
De Eper kerken in de 19e en 20e eeuw (2) door A. Vreugdenhil	21
Rectificatie foto Sionskerk/Goede Herderkerk	26
Een ambtelijk grapje door Bertus van den Bremen	27
Oproep	28

